

Mikszáthról egyik Bródy Sándorról írt nekrológiájában: »Bródy Sándor volt az első, aki szociális érzéseket, akaratot és problémákat hozott a magyar szépirodalomba. Addig nagyok és kicsinyek, ragyogók és szürkék, mind vak és buzgó dicsőítői voltak a régi rendi Magyarország ideológiájának... Jókai nagy áhitattal öntötte el csillogó és nemes disszel azt a sötét és obskurus világot. Mikszáth már pénzért pucolta a rozsdás ideákat, de közben leküzdötte, kicsúfolta, kinevette őket» (Színházi Élet, 1918). Móríczt itt, bár élesen megfogalmazva, Mikszáth ellentmondásainak a lényegére tapintott rá és egyben meghatározta viszonyát a polgári irodalomhoz is. (1925-ben Mikszáth fia Móríczt ellen ezért a megjegyzésért pert is indított.) Mikszáth nem ismerte fel a városi irodalom jelentőségét, a falusi Magyarország szemszögéből bírálta azt. Bár Királynak igaza van, mikor Mikszáth magyarságát állítja szembe ezek kozmopolitizmusával, nem szabad azonban megfeledkezni arról sem, hogy minden hibája mellett is ez a városi irodalom volt az előkészítője a Nyugatnak és Adyék irodalmi forradalmának.

Mikszáth anekdotizmusa és általában az anekdota kérdése már régóta nyitott problémaként áll irodalomtörténészeink előtt. Király István könyve ebben a kérdésben is újat adott. Szakított a régi hagyományos felfogással, amely az anekdotát csak korlátnak tekintti és az anekdota eredetéből, fej-

lődéséből kiindulva próbálja megérteni Mikszáth anekdotizmusát. Meggyőző erővel mutatja ki az anekdota népi eredetét, és hogy a legtöbb helyen megelőzi a kritikai realizmust. Mikszáth számára az anekdota nem mint műfaj volt fontos, hanem »a népi látásmód, a tipikus tartalom tömör, sűrítő megragadása«. Azonban az anekdota egyben korláta is volt Mikszáth művészetének. Nem tudott a nagy realistákhoz hasonló típusokat létrehozni, csak azok »torzóit«. Az anekdota a bomló feudalizmus terméke és ott igen fontos kritikai szerepet tölt be. A Marx által megállapított »nevetve búcsú-zunk a multtól« az anekdotára is érvényes. Az anekdota azonban csak egyszeri eseteket tesz nevetségessé, ezért minden kritikai éle ellenére is akadály a szélesebb társadalom bírálóinak. Ezért a nagy kritikai realisták, mégha az anekdotától indultak is el, túljutottak rajta, szakítottak vele. Mikszáth kritikai realizmusának a korlátja éppen abban áll, hogy nem tudott rajta túljutni, megrekedt benne.

Király műve lényegében megoldotta a Mikszáth kérdést. Hatalmas anyagtudással és igazi hivatásszeretettel készült mű, amely, ha vannak is még hibái, első marxista-leninista írói monográfiánk; azt bizonyítja, hogy irodalomtörténetírásunk rálépett a helyes útra, képes legyőzni gyöngeségeit és megalkotni az új szocialista irodalomtudományt.

Kispéter András

ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI I, II, III, IV, V, VI. (Kritikai kiadás)

Akadémiai Kiadó, Bp. 1951, 1952, 1953.

Arany-kutatásunk az utóbbi években örvendetes megelénkület mutat. Nemcsak a hivatalos irodalom természetlen dicsőítéseit és a Nyugat ferdítéseit hagytuk már messze magunk mögött, hanem hozzáláttunk azoknak a nézeteknek felszámolásához is, amelyek 1945 után másodrendű szerepet szántak neki, nemcsak Petőfi, Ady, József Attila, de Csokonai és Vajda János mögött is. Az élő Arany hiteles és hozzánk, szocializmust építő magyarokhoz is szóló arcképének megrajzolása azonban nem végezhető el példás alaposágú filológiai munka nélkül: hány kutató érezte a pontos szövegek, a variánsok szükségességét, mily sok forrásmunkát kellett átforgatni olykor egy nem is számottevő tárgyi vagy életrajzi magyarázat megtalálásáért! E kritikai kiadásról nemcsak azt a konvencionális dicsőítést lehet el-

mondani, hogy »régóta érzett hiányt pótolk; az igazság az, hogy benne létrejött az a szilárd filológiai alap, amelyre bizvást emelhető mindenféle új értékelő feldolgozás. Az öt kötet kritikai gondozásával Voinovich Géza beírta nevét szövegkiadásunk történetébe, létrehozta a legjobb ediciót, amit eddig nagy klasszikusunk kapott. Munkájában olyan tudományos és emberi erények bontakoztak ki, melyek például szolgálhatnak filológusainknak: alázat az adatokhoz, és ugyanakkor rendezőkészség, mély átérzése a művészi nagyságnak, mely nem válik tola-kodó esztétizálássá, hanem elsősorban interpretáló szerető hűségében mutatkozik, tiszta és szabatos fogalmazás, legjobb tudományos prózánkon nevelkedett velős nyelv.

Az elhunyt tudós érdemeit nem csökkentjük, ha rámutatunk arra, hogy a kiadás

sikerét előmozdította az a szabályzat, melyet a M. Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Állandó Bizottsága hozott létre. E szabályzat mondta ki azt az elvet, hogy »A szöveg sorrendjének főszempontja a szöveg keletkezésének (befejezésének) időrendje.« Így jöhetett létre az a világos tagozódás az új kiadásban, amely oly nagy előnye az Arany László – Váczy-féle kötetek kissé ötletszerű elrendezésével szemben. Még Arany László oly egymástól művészileg és kronológiailag egyaránt távolálló alkotásokat sorolt egymásmellé, mint a »Buda halála«, »Murány ostroma« és a »Katalin« (III. K.) szétválasztva az összetartozókat pl. »Az első lopás«-t a »Jóka ördögé«-től, fordításokat meggondolatlanul az eredeti nagyepikai művek közé iktatott (Mit keres a »Kóbor Tamás« ford. a IV. k. önálló művei közt?) addig Voinovich rendet teremt a Ráth-féle 12. kötet kuszaságában. Gondosan különválasztja a közép- és nagyepikát a kis elbeszélőformától, tapintatosan alkalmazkodik az időrendhez is: kedvéért a »Toldit« nem vágja el a »Toldi estéjétől«, de a »Toldi szerelmét« már igen. Nem a kialakulás sorrendjét, hanem a mese időrendjét tekinti a IV. kötetben, ahol a »Buda halála« megelőzi a korábbi Csaba töredékeket. A mese egysége szempontjából jó volt a »Keveházát« is ide osztani, amint a »Daliás idők«-nek a Toldi szerelmével való párosítása is helyes intézkedés. Ebben a tekintetben csak egy dolgot látunk vitathatónak: a VI. kötet anyaga nagyrészenek az I-től való elválasztását. Míg az I. k. a líra és a kisepika gyűjteménye, addig az VI-ba kerültek a zsengek, tréfás rögtönzések, sírversek, akadémiai papírszeletek »Mondacsok«, az »Őszikék« korának töredékei. Ezek közül a 60-as évektől kezdve papírra vetettek rendkívül érdekesek, hiszen fényt vetnek a »nagy hallgatás« évtizedére. Kizárni őket a kisebb költemények közül nem következetes eljárás, mert tudományos alapot nem is lehet találni hozzá: a terjedelem nem perdöntő, hiszen akárhány I. k.-ben kiadott vers egyforma hosszúságú, vagy még rövidebb náluk (»Egy ara sírkövére«, »Szásjasok«). Tartalmi értékben is felérnek ezek az epigrammatikus sóhajok, önkénytelen önvallomások, gúnyos kitörések a kisebb költemények nem egy kanonizált darabjával. A lírai versektől való elszakításuk káros, mert megakadályozza az olvasót abban, hogy egyetlen kötetben könnyen áttekinthesse: mint alakul ki a hivatalos dicsőség talapzatára állított költőben az a mélyen rezignált líraiság, mely »összszennetek, sóhajok« búvópatakján át jut csak el oda, hogy az Őszikékben tiszta sugárban szökkenjen fel. Csak egyetlen példát említünk, melyre már Bóka László is kitért »A lírikus Arany« c. tanulmányában; a Tompa sírkövére írt

három kis verset, amelyekben kedélyhulámzásának oly nagyszerű képét adja. A kiadás a »Hát jól van így, amice, Tompa« kezdetűt a másik kettőtől külön sorolja. De ha már nem lehetett őket egy időrend kereteibe illeszteni a kisebb költeményekkel, legalább egy kötetbe oszthatta volna őket a sorozat, amint azt a Ráth-kiadás meg is tette.

E szétválasztás aligha igazolható egyébbel, mint technikai akadályokkal, vagy ami még rosszabb, az eddigi kiadások gyakorlatához való merev ragaszkodással. Hanem talán van még egy érv, ami menthetné e megoldást: a kegyelet, mely óvakodik szembe-szegülni a nagy költő szándékával, besorozni a lírai versek közé az általa fel nem vett darabokat. Csakhogy Voinovich szép számmal vett fel költeményeket, különösen a szabadságharc alatt írtakat az I. kötetbe, melyeket a költő nem csoportosított oda, vagy éppen kihagyott. Az, hogy mi volt a kapcsolatos könyvben és mi nem, eldöntheti egy ciklus sorsát, de nem szabhatja meg egy egész kötetnek, a lírai költemények könyvének tervét. Egyébként pedig főnök az oly kegyelet, mely szembetűnő előnyöket vet el, és tudományos megfontolásokkal jut ellentétbe. (Bírálatunk elvi kérdést vet fel, nem személyit. Nem a nagyérdemű elhunytat akarja hibáztatni, de nem is szükségszerűen a kötet felelős szerkesztőjét.)

Eddig nem ismert végleges szövegek tekintetében Voinovich nem szolgált különösebb meglepetéssel: sem Bonczék sem a Párviadal nem számottevő költemény, a Daliás Idők második változatának IV. éneke is inkább csak a kutatókat köti majd le. Annál meglepőbb a variáns anyag, amelynek nagyrésze eddig nyomtatásban meg sem jelent; e részben külön köszönet illeti a Román Tudományos Akadémiát, hogy a Murány Ostroma kéziratának fényképmásolatát elküldte Akadémiánknak.

Ezek a szövegváltozatok gyakran javítgatások, s nem egy esetben kitűnő képet adnak a tudatos költő roppant erőfeszítéséről, amint szavanként ötvözi, csiszolja nyelvét egyre tömörebbre, egyénibbre, érdekletesebbre. Gondoljunk csak a Tetemrehívás 19. sorára az I. és II. kéziratban: »Valakit terhel a pusztá gyanú.« De már magukban a kéziratokban javítgatás során egy nagyszerű új metaforikus jelző bukkan fel: »Kit szemre vesz éhes, sanda gyanú.« Míg a végső változat már bátran kibontja a metaforát: »Kit szemre vesz olyvként a sanda gyanú.« Érdekes Arany finom ízlését megjegyezni: hogyan veti el, helyettesíti mással az ízléstelen, erőtlenséget A »Toldi estéje« első kidolgozásában így hangzik az I. é. 14. vszak 5–6 sor: »Ugy is régen ástam kertet olyan ágyanak, /Mellybe

maggyümölcsül rothadt embert hánynak.« Mennyivel megkapóbb, igazibban népies Bence kérdezősködése egy sorra szorítva a végleges megoldásban: »*Úgy sem ástam én sírt -- haótátul óta.*« Ime mi lett a sír kacskaringós körülírásából!

Arany politikai elgondolásaira erős fényt vet, hogy a »Toldi estéje« 1848-as kidolgozása során úgy mutatja be az ősz Miklóst, mint aki az idegen módi ellen szinte Gvadányi nótáriusára emlékeztető módon fakad ki Lajos király előtt (V. é. 18—21. vszak). Aligha lehet tehát igaza Lukács Györgynek, ki csak azt említi, hogy Toldi mint paraszt ütközik össze a királyi udvarral. Itt inkább a nemzeti vonás és a kozmopolitizmusba csapó művelődés ellentétéről van szó, azzal a megszorítással, hogy Toldi nemzeti érzése egyúttal a patriarchális maradiság zománcát is magán viseli. Becses emléke a negyvenes évek cenzúra-történetének az a 8 sor ami áldozatul esett a cenzor vörös plajbászának »Az elvesztett alkotmány« II. é.-ből (531—539. sor). Persze, hogy nem túrték meg annak leírását, hogy »a főispán másfél ezret beparancsolt a nemzetőrségből« »pártunk szembetűnő kevesebbségét . . . kipótlani«, Jól mutatja Arany politikai érzékét, hogy az Összes Költemények 1867. évi kiadásából kihagyta ama nemesi politikusok ellen irányuló gúnyolódó sorokat, akik nem akarták törvénnyel hajtani a horvátokat nyelvtanulásra. A negyvenes évek nemzeti érzéstől sok tekintetben túlfűtött légkörében nem csoda, hogy a költő tolla rájárt az ilyenre, de a Bach-korszak alatt Arany megtanulta, hogy a nemzeti nyelv olyan drága kincs, amelynek megtartásához joggal ragaszkodik a legkisebb nép is. A szövegközlés az Akadémia szabályaihoz alkalmazkodik, melyek igen egészséges szellemet sugároznak. Politikailag rendkívül fontos az a pont; amely kimondja: » . . . ha az író életében megjelent közlés csak a cenzúra beavatkozása vagy a cenzurára való szerkesztői számítás következtében tért el az író eredeti szövegétől, akkor a cenzurázatlan szöveg tekintendő véglegesnek.« Ennek alapján jelent meg pl. a »Családi kör« 11—12. versszakában az eddigi egyszerű koldus helyett a »béna harci«, aki a »dicsőség (szabadság) véres napjairól« és az idegenben bujdosás keserveiről ad számot. Így állította helyre Voinovich az eredeti megbélyegző sorokat, a megyei választásról »Az elvesztett Alkotmány« II. énekében. 19. századi szövegek esetében az eredeti helyesírás fenntartása valóban szükségtelen pontoskodás lenne s ezért igen helyes, hogy a kiadvány a mindenkor érvényben levő helyesírási szabályzathoz alkalmazkodik. Ez a tény filológaink közérthetőségre való törekvését tükrözi. Egyúttal azonban a tudományos szempontok sem

vesznek kárba, hiszen, a verstani szempontból fontos, vagy Arany nyelvére jellemző sajátságok mind megmaradtak, az esetleg meg nem tartottakra pedig rövid összefoglalás utal a jegyzetek élén. Apróság ugyan — mégis örömmel kell üdvözlönlünk — a verssorok ötönként való megszámozását a kisebb költeményekben, ami megkönnyíti a pontos idézést.

Szovjet példa követése látszik az illusztrációs anyag bőségében. Valóban akadémiai edicióink (Balassi, Petőfi, Arany) új lejezetet jelentenek kritikai kiadásaink történetében már csak külső alakukkal is: előnyösen különböznek minden eddigittől gazdag facsimile anyagukkal, az író néhány ismeretebb arcképének közlésével. Hadd említsük meg itt, milyen ritkán látott fénykép az, amely a Csonkatorony berendezését ábrázolja s a VI. kötetet díszíti.

A jegyzetek előtt a szöveghagyományra vonatkozó rövid összefoglalás áll (fontosabb kéziratok leírása, lefőhelye, kiadástörténeti bibliográfia), melyet a kritikai apparátus s a jegyzetelési technika alapelveinek ismertetése követ, hogy végül az idegennyelvű fordítások, képzőművészeti ábrázolások, zenei feldolgozások könyvészete zárja le a sort. Igen hasznos összeállítás mindez, méltán állítható Gulyás Pál életrajzi lexikonának kitűnő Arany címszava mellé.

A jegyzetek fényt derítenek a művek keletkezésére, kapcsolatukra a költő sorsával és a koral, bőven nyujtanak tárgy- és forrástörténeti utalásokat. Kiemelik a levelezésben található párhuzamokat, vonatkozásokat. Különösen érdekes például a »Murány ostromára« vonatkozó nyomok összegyűjtése a Szilágyinak, Tompának, Petőfinek írt levelekből. Megtalálható a jegyzetekben a legfontosabb bírálatok rövid ismertetése, továbbá az egyes fordítások, megzenésítések, képzőművészeti illusztrációk jegyzéke. Voinovich kitér Arany ponyvára került műveire is, sőt egyik-másik költeményével kapcsolatban a ponyva szerepét is kimutatja. (Pl. a Senki Pál tárgyalása Scheiber Sándor nyomán.) Nagy tárgyszeretetének, gondos stílusának, jó ízlésének köszönhető, hogy ez az imponáló bőségű apparátus sohasem válik nyomasztó adathalmazzá mint például a német klasszika-filológia jelentős termékeiben is. Különösen az első kötetben eredeti Voinovich eljárása, mert nemcsak egyes verseket magyaráz, hanem arra is törekszik, hogy az ismertetés során plasztikus képet adjon valamely Arannal kapcsolatos kérdésről. Így az »Emléklapra« jegyzeteiben összefoglalja, hogyan él Petőfi emléke Arany költészetében, az »Összel« alkalmat ad a magyar Osszianizmusba való bepillantásra a »Poétai recept« kapcsán feltárul a petőfikedés lényege és az ellenük irányuló irodalmi

harc, a »Hatvani« megértéséhez felvázolja Arany vonzalmát Debrecen iránt.

Igen becses a pályadíjjal jutalmazott művek hivatalos bírálatainak részleges közlése, mert ezekhez eddig alig lehetett hozzáférni. (Az elveszett Alkotmány, Buda halála). Az egyes művekre vonatkozó irodalom ismertetésében azonban itt-ott egyenetlenségek mutatkoznak. Voinovich a kelleténél részletesebben beszél néhány frissebb tanulmányról, amelyek kevés újat mondanak; így pl. Soós Júliának »Tanulj jobban« sorozatban megjelent füzetét »Az elveszett Alkotmányra« vonatkozólag úgy idézi, mintha ott jelennék meg először a »kicsinyek s együgyűek« kifejezés politikai értelmezése, holott már jóval előbb Pogány József »Arany János politikai nézetei« című 1909-ben megjelent tanulmányában is úgy tekintette ezt a kitétel, mint ami Arany demokratikus, a nemességtől független politikai gondolkodására vet fényt. Ha azonban már az utóbbi évtizedek Arany körüli vitáira ilyen figyelmet fordított a szerző — például részletesen közölte Möricz Zsigmond Arany írói bátorságáról írott cikkének visszhangját — akkor nem ártott volna megemlékezni az 1947 tavaszán a kolozsvári Utunkban lefolyt polémiáról sem, melynek során Gaál Gábor és Benedek Marcell vitatták meg a Gaáltól egyoldalúan »kisnemesinek« vélt »Toldi« értékelését.

Hibák, következetlenségek technikai térey a nagy anyag ellenére is alig akadnak. Legfeljebb arra lehet felhívunk a figyelmet, hogy a fordított versek eredeti címének közlése egy esetben nem történik meg, (Goethe: Ballada az elűzött és visszatért grófról) s van olyan eset is, amikor az idegen költő nevét nem közli Voinovich előnévvel együtt (Tegnér). Ezek azonban csak apró szépséghibák, amelyek az új Petőfi-kiadásra sokkal jellemzőbbek, mint Voinovich művére. Ha már az apróságoknál tartunk, hadd említsük meg azt is, hogy a jegyzetek nem a nyelvészeknél szokásos módon rövidítik a Magyar Tájszótárt (MTSZ). Különös a VI. kötet 257. lapján olvasható jegyzet a Burns fordításokhoz: »Arany László szerint maradt egy harmadik csonka fordítás is »The wovels« — de nem adta ki s a hagyatékban sem volt. Le akarta fordítani Burnstól az angol önhangzók meséjét is.« Tekintve, hogy a »wovels« (ez a szó helyes írásmódja és nem »wovels« amint Voinovich közli) *magánhangzót* jelent, joggal kérdezhetjük nem a már lefordított, de elveszett mű volt-e az angol »önhangzók meséje«, amelynek fordítására ebben az esetben mégiscsak sor került volna.

A jegyzetek eszmei-politikai színvonalának vizsgálatában azt kell tekintetbe vennünk, hogy a legnagyobb feladatok elé a kisebb

költemények s a töredékek magyarázata állította a szerzőt. Ide kell a legnagyobb ismeretanyag, itt mutatkoznak meg Arany lelkének árnyalatnyi rezdülései is, itt válhattak leghomályosabbá a keletkezési körülmények, egykorú szellemi irányok. A jegyzetelőnek a szabályzat értelmében nem kell értékelnie a költeményeket, de keletkezési körülményei ismertetése során a legfontosabb tényezőkre kell rámutatni, a mult kritikáit úgy csoportosítani, hogy mindebben *közvetve* már benne legyen a helyes értékelés csírája is. El lehet mondani, hogy Voinovich ebben a tekintetben is jó munkát végzett: »Gondolatok a békekongresszusra« ismertetése során utal Arany békeszeretetére, antimilitarizmusára, nyomatékosan hangsúlyozza Arany és Petőfi kapcsolatait, kiemeli — pl. a »Rablelkek« jegyzetében — hogy a költő nem félt a forradalomtól, nem kényszeredetten szólalt meg 1849 tavaszán. Valóban szükséges volt megjegyezni néhány elnyomatás idején keletkezett balladával kapcsolatban (Zách Klára, Szondi két apródja stb.), hogy itt nemcsak a történelmi ihletés vezeti a költő tollát, hanem az önkényuralom elleni hazafias tiltakozás is. A VI. kötet jegyzeteiben az eddigi egyoldalú magyarázatokkal szemben, melyek szinte kizárólag Piroška elvesztésével indokolták meg Arany elhallgatását, kellőképpen hangsúlyozza a politikai viszonyokkal való csendes elégtelenségét, a »belső emigrációját« is.

De a jegyzeteknek ilyesfajta jótulajdonosságai, — melyeket nem volna nehéz még néhány értékes vonás felsorolásával szaporítani, pl. a folklórhoz való viszony gondos bemutatásával — sem feledtethetik azokat a hiányosságokat, sőt hibákat, amelyek több társadalmi-politikai témájú vers jegyzet-apparátusában mutatkoznak. Természetesen nem a kritikai kiadás feladata az ellentmondásos, nehezen értelmezhető költemények értelmezése. De ilyen esetekben részletesen fel kell vázolni a keletkezési körülményeket s nem szabad mellőzni egyetlen olyan irodalomtörténeti munkát sem, ami valaha a magyarázat igényével lépett fel. Ilyesformán igen szembetűnő, hogy Voinovich lényegében Komlós Aladár »A kozmopolita költészet vitája« című cikkének főbb megállapításait közli a vers jegyzetében, de Komlós cikkére semilyen utalás sem tesz. Nemcsak az utalás, de az eredmény átvétele is hiányzik, mikor a »Gondolatok a békekongresszusról« emlékezik meg; pedig a vers romantikus antikapitalizmusára feltétlenül rá kell mutatni, s ezt meg is tette Soós Júlia idézett művében. Szükséges volna a gazdasági helyzet ismertetése az »Agio világ« megértéséhez s a »Hírlapáruló« sem lehet jól megvilágítani a török politikai rokonszenv tárgyalása nélkül. Nagyon gyak-

ran esett már szó a felszabadulás óta a »Vojtina ars poeticája« naturalizmus-ellenességéről, de sem ennek nyomát nem látjuk Voinovichnál, sem arra a kérdésre nem kapunk választ, mi indíthatta Arany Jánost a naturalista felfogás elleni érvelésre. Nagyon elkelve egy kis kipillantás Arany világnézetére és a korabeli vulgáris materializmusra a »Honnan és hová« ismertetése során, amelyben a kiadó jóformán csak a költői halhatatlanságról való rezignált lemondást akarja látni.

A VI. kötet központi kérdései közé tartozik az 1867 táján keletkezett »Mondacsok II.« interpretálása. Ennek során Voinovich a valósághoz ragaszkodva részletesen beszél Arany Deák-pártiságáról. Ez nagyon is szükséges, mert újabban Mőd Aladár »Négyszáz év küzdelem« c. műve alapján (VI. kiadás 214 lap) szokásos — tévesen — Aranyt ingadozónak tekinteni, aki az ellenzékkel is rokonszenyezett. Ennek az állításnak alapja a »Deák Ferenc megélünk mi kend nélkül« kezdetű irónikus epigramma iróniájának fel nem ismerése. Voinovich Géza azonban túlságosan is dicséri ezeket a »mondacsokat«: »A költő nem hunyt szemet a kispolgári tömegek izgágasága előtt sem. Felháborította a lármás, de üres hazafiaskodás, a korteskedés tobzódása, a hivatal-vadászat mohósága.« Azt hisszük, hogy a »mondacsok« nem dicséretre, hanem inkább kegyeletre, de határozott bírálatra szorulnak politikai tekintetben: hiszen itt Arany csak az ellenzék hibáit látja, de nem figyel fel a parasztnép még öntudatlan politikai törekvéseire, melyeknek az ellenzék csak méltatlan vagy jelentéktelen képviselője volt ebben az időben.

A pozitívista filológia kedvenc feladatának tekintette az egyes sorok, költői fordulatok rokonainak kikeresését a világirodalomból. Ez az összehasonlítás igen gyakran öncélúvá vált s nem volt olyan távoli, hajánál fogva előranciaigált párhuzam, amitől egyesek visszarettentek volna. Voinovich meglehetősen mérsekletet mutat több esetben; pl. visszautasítja Gálos Margitnak azt a feltevését, hogy Arany Toldi Miklós bikaviadalának ábrázolásához Jókai Hétköznapokjának egyik hasonló tartalmú fejezetéből vett kölcsön nyelvi megoldásokat. A józan visszautasítás csak ennyi: »Aranynak módjában volt hasonló jelenetet látni.« Máskor azonban őt is elragadja a vadászszennvedély s már egy-egy szó összes nevezetesebb előfordulásait megkeresi. Azt hisszük, hogy filológiai irodalmunknak csak az egészen valószínűnek tetsző kölcsönzésekre kell kitérnie, de annál nagyobb figyelmet kell fordítani a költő életművén belül előforduló azonos kifejezésekre (Földessy Gyula szóhasználata szerint »konkordanciákra«), mert ezek a képzet-

társítás bizonyos állandósulását, egyirányúságát mutathatják. Itt jegyezzük meg azt, hogy Voinovich Géza a pozitívista filológia használható hagyományaitól eltérőleg viszonylag keveset foglalkozik verstani vonatkozásokkal. Pedig nem lenne felesleges, ha a kritikai kiadásaink — a klasszika-filológia gyakorlatát megszívvelve — a nehezebben felismerhető költemények metrumát is közölnék a jegyzetekben. Ez elég gyenge lábon álló verskultúránkat is fellendítené!

A VI. kötet fel kell hogy hívja irodalomtörténészeink figyelmét Arany 50-es évekből származó epikus töredékeire. Az »Édua«, »Perényi«, »Öldöklő angyal«, »Az utolsó magyar« stb. eddig inkább filológiai érdekességnek számított, mint olyan írásnak, amit el tudunk helyezni a költő fejlődésében. Holott e romantikus kísérletekben sok, később remekművet érlelő ihlet vajdúdik már! Az »Édua« nőalakja nem egyszerű Byron-utánczat; megformálásában az a nagy jellemzőerő teszi az első próbát, amely a hiúság, sértődöttség, szenvedélyes véralkat lelkidrámaját festi majd a Buda halála nőalakjaiban, aztán Rozgonyi Piroskában, Kund Abigélban. »Az utolsó magyar« a magyarság pusztulásának szörnyű látomásával nem a Buda Halála előtanulmánya-e? Hogy ez a téma mennyire foglalkoztatta a költőt, ragyogóan mutatja az a tény, hogy még a 70-es években is javított rajta. És méltán fordul érdeklődésünk e töredékek felé, mert a Toldihoz képest mindegyik új vonást tartalmaz, idilli népies realizmus helyébe mindegyikben a szenvedélyek tragikus küzdelmének romantikus színezésű története kerül. Mégis meggondolkoztató, hogy ily sok értékes alapelemük ellenére sem lett egyikből sem befejezett egész. Lázadozó mondanivalójuk, hősi pátoszuk nem kapta meg kísérőül azt az erős történeti-lélektani valószerűséget, ami fenntarthatna volna irántuk a költő állandóbb munkakedvét; hiszen Arany János maga vallotta művészi egyéniségéről: »Mindig marad benne ... valami vaskos reális.«

Új szemmel kell néznünk Az elveszett Alkotmányt is. A felszabadulás után túlértékeltük, úgy könyveltük el, mint ami társadalomkritikánál, erős realizmusánál fogva egyedül áll Arany munkásságában. Pedig értékes anyaga ellenére is kezdet csak, a költő népiességének, meseszövé, jellemalkotó erejének, sokszínű komikai érzékének első szárnybontása. Népmesei motívumainak játékosága ott él a Jókai Ördöge miniatűrjeiben, Árpádiásokat gúnyoló hangja a Vojtina és a többi irodalmi szatíra egytestvére, komikuma művészileg lehiggadva támad fel Puk Mihály meg Csóri vajda történetében.

A kiadás V. kötete, amely a Toldi Szerelmét előzményeivel, a Daliás Idők mindkét kidolgozásával együtt közli, hatalmas jegyzetanyagával rávilágít irodalomtörténetírásunk nagy mulasztására a trilógia harmadik tagjának elemzése körül. Valóban úgy áll a dolog e részben, amint Voinovich mondja: »A kutatók kedves munkaterülete volt Arany művének a történeti forrásokkal való egybevetése s egyes motívumok világirodalmi párhuzamainak feltárása. . . . A Toldi Szerelmével kapcsolatos irodalomfejlődési, műfaji, esztétikai, stilisztikai problémákat a kutatók eddig szinte teljesen elhanyagolták, — nem szóltak érdemben a Toldi Szerelme helyéről korában és Arany fejlődésében, sem nyelvről, stílusáról; nem oldották meg a műfaji kérdést a verses regények, általában a verses epika modernizálásával kapcsolatban.« Távol attól, hogy bármilyen tekintetben is végleges válaszadás igényével lépünk fel, lehetetlen rá nem mutatni a Daliás Idők két fogalmazása és a végleges mű közötti fontos különbségre. A legszembevetőbb mindenestre az, hogy Miklós és Piroska szerelmének tragikusba fordulása csak a későbbiek folyamán, legkorábban az 50-es évek második felében jelenik meg: az első kidolgozásban Miklós megsérti ugyan a lovagi erkölcsöt Holubár öccsének indulatos megrohanásával és felkoncolásával, de ez csak Lajos király száműzetési parancsát vonja maga után, önvádat nem ébreszt benne, Piroska meg nemcsak hogy nem neheztel rá tettéért, hanem csak még közelebb kerül hozzá, megmentőjéhez. A Daliás Idők második, 1854-ből származó fogalmazványának első énekéből hiányzik ugyan a Holubárral való összecsapás s helyébe már a véglegessé váló megoldás, a Tar Lőrinc helyett való szabálytalan párviadal lép, anélkül azonban, hogy ennek különösebb kihatása lenne a szereplők sorsára. Piroska felismeri az idegen vértbe öltözött lovagot, neki nyújtja a jegygyűrűt és — mint a mesékben — minden jóra fordul: »Rozgonyi Piroskát Toldi eljegyezte /Az összes nép előtt és a király előtt!« Tar Lőrinc pedig azzal az ígérettel vigasztalódik, hogy övé lesz Etelke, Miklós unokahúga. Ez a megoldás semmiképpen sem mutat a tragikum felé s nincs igaza Voinovichnak Arany János Életrajza c. művében (224. lap): »Eleinte minden jól indult, Toldi mindent rendbe akar hozni. . . . De a költő sóhaja már felti őket; boldogságuk szinte oly éles világítású mint a vihar előtti napfény, mely felhők alá sűt.« Való igaz, hogy az elbeszélésnek a második ének során már ebben a kidolgozásban is vannak homályos, a költő aggodását tükröző sorai, pl. ilyenek: »Ekkor esett az, hogy két ifjú cseléd /Szive szerelmének fonta már kötelét, /Kötelét halálos örök szerelemnek/ Én uram istenem, add jó végét ennek.«

(Daliás Idők, II. é. 32. szak.) De itt még a lovagiatlan párviadal miatti belső vád csak halovány Toldiban s ami a legfontosabb: Piroska egyáltalán nem érzi magát sértve az álrühába öltözéstől, nem dacoskodik, hanem kezét nyújtja a jegygyűrűért jelentkező hősnek. (Hogy Piroska dacosságának a Toldi Szerelmében milyen szerepe van, azt eléggé bizonyítja a híres két sor: »Kettészakad ámbár, hogyha könnyez vért is/ /Feleségül megyen Lőrinchez azértis/«.

Igy Arany idézett szép sorait »két ifjú cseléd halálos, örök szerelméről« aligha hozhatjuk kapcsolatba a Tar Lőrinc helyetti bajjivással: inkább arra gondolhatunk, hogy a fiatalok szerelme más, az előbbiektől független ok miatt nem érhetett jó véget. Hísz Arany már 1851-ben sem akarta kettőjük sorsát házassággal összekötni, s 1851. április 28-án kelt levelében egyenesen azt írta Toldy Ferencnek, hogy »a szent iga (vagyis a házasság N. M.) el is maradhat«, holott ekkor a Daliás Idők első kidolgozása idején még szó sem esett Miklós lovagiatlan eljárásáról. Valószínűleg azért választotta el egymástól ekkor meg a két szerelme; így következetes maradjon saját régebbi jellemzéséhez (»Nem is lón asszonnyal tartós barátsága«, Toldi, XII. é.) és ragaszkodjék a mondai alaphoz, mely mit sem tudott Miklós nősüléséről. De bármi is volt elhatározásának oka, a Daliás Idők írása idején, vagyis 1855 előtt még nem osztozott Kemény művészi nézetében, aki hőseit a tévedéseikből keletkezett kéréllhetetlen fátummal sújtotta. Ez a túlzott morális boncolgatása az eseményeknek, ami rokon a Buda Halála s egy-két kései ballada pl. a Tetemre hívás és az Éjféli párhaj szemléletével, későbbi vonása csak művészetének s az 50-es évek végének meghasonlottságára s a Kemény—Gyulai-kör erősödő hatására vall. Mert ne tévedjünk: Arany 49 után mindig bemutatta a lélek vívódásait, az önmarcangolást, csakhogy nem mindegy az, kiket sújtott ez a lelki büntetés. Kezdetben mindig azokat érte, akik az emberi boldogság, szabadság lábballitprói voltak, csak később terjedt ki a kisebb magántermészetű bűnöket elkövetőkre, vagy éppen olyanokra, akik távol a bűntől csak tévedést követtek el!

Am ha elfogadjuk ezt a megoldást, óhatlanul fölmerül a kérdés: mi lehetett a költő eredeti művészi célja Miklós állított párviadalával? Vajjon csak ékítőműnynek szánta, a lovagi eposzok kedves motívumához akart visszatérni? Arany hatalmas komponáló géniuszát ismerve, rövidlátás lenne illet feltételezni! Valószínűbbnek látszik, hogy a szerepcsere — ha nem is idegenítette volna el a szerelmeseket *belsőleg* egymástól — de Miklósnak a lovagi előírásokkal való nyíltabb vagy burkoltabb összeütközését vonta volna

maga után, ami Toldi életének Arany feldolgozása szerint állandóan ismétlődő mozanata. Ezzel kapcsolatban elég talán, ha a Toldi Estéjére gondolunk, amelynek ilyen természetű erős konfliktusát Arany az épen 1854-ben kiadott végleges változatban is megtartotta. A téma további alakulása folyamán olyan színezetet nyer, hogy az összeütközés a hős és a lovagi szabályok között egészen más irányba mutat: azzal, hogy Toldi szerepcseréjével Piroskát legbensőbb női énjében sérti meg, s ezért maga is mélységes bűnbánatot érez, csökken az ellentét, ami a népi hős és a lovagi udvar etikája között egyébként feltárulhatna. Miklós tette a Toldi szerelme megvilágításában elítélendő könnyelműséggé válik, vele szemben a lovagi előírások szigora személytelen ridegségében is érthető; a vezeklő Toldi — ezt szuggerálja a történet — csak *kegyelmet* értelmel, de nem *igazságtételt!*

A Daliás Idők II. kidolgozásának IV. éneke a Nápoly ellen hadbainduló nemesi családok hosszú enumerációját adja, ami teljesen megegyezik a Toldi Szerelmének hasonló részletével. Ez a tény egymagában is ellentmond annak a pár éve felbukkant felfogásnak, mintha e leírásban Arany feudális rokonszenvét lehetne tetten érni. 1854 Aranyáról, aki csak nemrég fejezte be a Furkó Tamást, illetéjesen lehet feltételezni. Arany nem látta a történelmet szegények és gazdagok, a nép és a zsarnokok harcának, mint Petőfi, elsősorban a nemzeti harc kötötte le figyelmét a történelemben. A Toldi Szerelmében is mindent elkövet, hogy makacsul ellenálló tárgyát e küzdelmek sugárkörébe vonja: nem hiába iktatja be oly részletesen a kezdetben kirekeszteni szándékolt prágai kalandort, hol a Magyarországot hűbértartóknak tekintő Károly császár jár pórul. Ezért kerülhet be Győri Jakab szalontai hajdu népének törökverő vihézi tette is a VI. énekbe. E nemzeti küzdelmek során lényegében egységesnek

látta a magyarságot s ezért a hajduk vitézségének emlegetése jól megfér nála a nemesi családok hőstetteinek rajzával. Meg, annál is inkább, hiszen mindezzel a fő és közrendek lankadó hazafiságát akarta ébresztgetni az elnyomatás korának viszonyai közt, akárcsak Jókai a reformkor romantikus képeivel. Bizonyos, hogy e törekvés illúziókat is hozott magával, bizonyos, hogy egy lényegében dinasztikus célú hadjárattal kapcsolatban nem is igen volt helyénvaló. Arany János, maga is érezte ezt — »A nápolyi történeten a művészet átka fekszik« — panaszkodott egy 1854-ben írt levelében, s ezért igyekezett az olasz harcokat más motívumokkal átszőni (Durazzói Károly árulása, Lajos vívódása saját emberi gyöngeségeivel stb.) A meg nem talált centrális téma helyett így lett hazafiúi tettek és a belső élet nagy valószínűséggel leírt hullámzásának széteső sorozatává a Toldi Szerelmének több mint egy harmada.

Arany János költői műveinek ez az új, minden eddiginél teljesebb kiadása eredményeivel, de kisebb hibáival is világosan mutatja, milyen irányban kell haladnia kritikai kiadásainknak. Az egyik káros szélsőség — amelytől egyébként megóv az Akadémia említett szabályzata — a monográfiák, elvi cikkek értékelő feladatainak átruházása a jegyzetekre. A másik — jelenleg talán nagyobb veszély — abban áll, hogy egyes külsőségek megváltoztatása mellett lényegében megmaradunk a pozitívizmus vizein, a tárgy- és forrástörténeti összefüggések javára háttérbe szorítjuk a kor hatásának, a mű világnézeti alapjainak ismertetését.

Az Arany-kiadás folytatóinak nem lesz könnyű dolguk. Voinovich Géza utat tört, hatalmas anyagot gyűjtött össze, de szép műve egyúttal magasra állított mérce is, amelyet csak megfeszített erővel lehet elérni vagy felülmúlni.

Nagy Miklós